

TÜRK DİLİNDE +ça EKİ ve BU EK İLE YAPILAN İSİM TEŞKİLLERİ ÜZERİNE BİR DENEME¹

ZEYNEP KORKMAZ

Bulunduğu lehçenin ve eklendiği kelimenin ses özelliklerine tâbi olarak +ça, +çe, +ço v. b. şekiller alan ekin, Türk lehçe ve metinlerindeki durumu epey karışıktır. Türlü metinlerde +ça, çok kere karşımıza alelâde bir hal eki olarak çıkar. Bazı kelimelerdeki +ça'lar ise, birer yapı eki olarak kullanılmıştır. Bu eki alan bir kısım kelimeler de yukarıdaki iki bölümden hiç birine sokulamamakta, ekte yaşayan bir çekim veyâ yapı vazifesi görülememektedir.

Umumiyetle çekim ekleri yapı ekleri olarak kullanılmadığı gibi, yapı ekleri de çekim ekleri vazifesini görmezler. Fakat kelimeler gibi, ekler de bazan anlamlarına ve gördükleri vazifelerin verdiği imkân-lara göre, uzun devirleri içine alan gelişme, benzetme ve anlam gelişmesi yolları ile bir bölümden ötekine geçebilirler. Durum böyle olunca, eldeki araştırmada, şeklen bir olup da gördükleri vazifeler ve bu vazifelerin nitelikleri bakımından birbirlerinden ayrılan, yâni kelime çekim ve yapısında kullanılan +ça ekleri arasında bir ilgi olup olmadığı hususunun da tesbiti gerekmektedir.

* * *

Birkaç cepheli bir ek manzarası gösteren +ça'nın menşei meselesi hakkında farklı görüşler vardır. Deny (§ 918) hem ilgiç hem sonuç olarak vasıflandırdığı +ca, +cağ ekleri ile, +cık küçültme ekini, hattâ bir tekit unsuru olarak kullanılan çağ kelimesini menşece 'miktar, zaman miktarı, zaman, devir' anlamlarını veren çağ kelimesi ile ilgili muhayyel bir *çañ köküne bağlıyor.

Bizce, Deny'nin izahı, hem fonetik bakımından hem de ekin ifade ettiği anlam bakımından mümkün değildir. Tek heceli kelimelerde -ğ sesinin inkişafı malûmdur. Bu izahta çağ zaman kelimesinden, benzerlik ve mukayese vasıflarını taşıyan +ça ekine geçiş arasındaki anlam münasebeti de meçhul kalıyor. Örnekler de daha muahhar

¹ Burada yayımlanmış olan kısım aynı konudaki geniş bir araştırmanın özeti olarak verilmiştir.

metinlerden alınmıştır. Bu kelimenin bulunmadığı daha eski lehçelerdeki, meselâ *öd* ve *koli* kelimelerinin hâkim olduğu uygurcadaki sık sık rastlanan +*ça* ekini, *çağ* zaman kelimesi ile nasıl bağlayabiliriz? *Deny*'nin izahı, esasen *Kaşgarî*'nin izahındaki tarihî devreye uymamaktadır.

Ekin yapısı hakkında daha başka görüşler altaistler tarafından ileri sürülmüştür: *Kotwicz* 'Altay Dillerine ait Araştırmalar'²ında moğ. çıkma hali eki -*aça*, tü -*ça*, mançu -*çi* ekleri ile, *çağ* zaman kelimesi arasında bir bağ görmekle beraber, -*ça*'yı *çağ*'dan daha eski *çağa* kelimesi ile birleştiriyor.

+*ça* ekinin yapısını Altay dilleri çerçevesinde çözmeye çalışan diğer bir görüş, *G. J. Ramstedt*'in görüşüdür. *Ramstedt* moğolcadaki '-*ınca*, olur olmaz, -*dıkça*' v. b. anlamlara gelen ve 'şimdiki zaman zarf-fiili' yapan -*mağ-ça* > -*mağça* şekli içindeki *-*ça*'yı (KKM. s. 115-116.) türkçe, moğolca ve mançuca hal eki olarak telâkki ediyor.

Görüldüğü gibi, +*ça* ekinin menşei mes'elesine dâir izahların bugünkü durumu tatmin edici olmaktan uzaktır. Biz türkçenin kendi bünyesi dâhilinde, hal eki olan +*ça* ile, kalıplaşmış şekiller ve teşkiller yapan +*ça* eki arasında bir uygunluk görmekteyiz. Fakat bu uygunluk, henüz ekin menşei meselesini halle götürecektir durumda değildir.

I. K ı s ı m

HAL (CASUS) EKİ OLAN +*ça*

§ I. Türk lehçelerinde isimlere eklenerek türlü çekim edatlarının yerini tutan +*ça* eki, mevsuk ilk metinlerde başlıca eşitlik (mukayese) münasebeti kurmaktadır. Eklendiği kelimelerin mahiyet farklarından yahut mukayese ve benzetmenin tarzından ileri gelen bazı özellikler, ekte vazife kaymalarını doğurmuş veya bir takım başka âmiller ekin yeni vazifeler kazanmasına sebep olmuştur. Hal eki olan +*ça*'da birbirine yakın birkaç vazife tesbit edebiliyoruz:

² *Studia nad Jezykami altajskimi*, Krako'w, 1953 (RO. I-318), s. 151-165.

I. EŞİTLİK VAZİFESİ

A. Vasıfta eşitlik :

§ 2-7. *İsimlerde*: Eklendiği isim ile başka bir kelime arasında nitelik esasına dayanan eşitlik ve benzerlik münasebeti kurar. **Köktürk** ve **Uygur** metinlerinde muahhar metinlere nazaran daha canlıdır: *kanıñ subça yügürti, süñüküñ tağça yatdı* (Thomsen 106, E 24). Bu münasebet bazan farazî olur: *yokça edliksizçe sakınur* (M. III 22-8) v. b.

Mevcut **Karahanlı** metinlerinde +ça eki eşitlik vazifesi ile hemen hemen kullanılıştan çıkmış, belki de vezin icaplarından dolayı olacak, yerini *teg* edatına bırakmıştır.

Eldeki **Harzem** ve **Çağatay** metinlerinde de eşitlik ve benzerlik münasebeti kurmak üzere başka ek ve edatlar yerleşmiş vaziyettedir. Fakat **Mirza Mehdî Han Mabanü'l-lügat**'ta +ça, +çe'yi çağatayca için 'miktar ve ölçü bildiren bir ek' olarak veriyor. **Özbek** ve **Tarañçı** lehçelerinde başka ekler yanında yer yer +ça eki de kullanılmaktadır (Özb. Gr. § 220 ve ö., Baskakov, 225) v. b.

Eski Anadolu türkçesi ile bugünkü **türkmencede** ekin vasıfta eşitlik vazifesi birbirine muvazî olarak devam eder ve seyrek örnekler verir: *er olsañ, yeg olsañ mere men kazanca olmayasın* (DK. 86-9); *hunçadır güllerin Övez* (Göroglu, 159-21) v. b.

Türkiye türkçesinde +ça eki, ancak bir hareket tarzı bildiren mücerret ifadelerde kullanılıyor: *insanca davranış, delice sevmek*. Yahut +sına eki ile genişletilmiş olarak: *düşmancasına intikam almak* v. b.

Kıpçak grupuna giren lehçelerin bir kısmında meselâ **Karaçay**, **Balkar** ve **Kazan** lehçelerinde başka ek ve çekim edatları yanında +ça eki de hâlâ yürürlüktedir: *karaç. bayça* 'zengin gibi', *balk. tauca* 'dağ gibi' (Pröhle, *Balkarische Studien*, KSz, XV, S. 183, § 59) v.b. **Kırgızcada** nâdiren +ça'lı örneklerle rastlanır: *kılça* 'kıl gibi' v. b.

Sibirya Türk lehçelerinde bâzı **Kıpçak** lehçelerinde olduğu gibi bir-kaç şekil yan yana yürümektedir. **Direnkova**, **Şor** gramerinde bu lehçe için mukayese hali olarak +ça ekini de veriyor: *kañg bu çerde çişça turça* 'halk bu yerde ormanlık gibi durmaktadır. **Abakan** lehçelerinde +ça eki yine aynı işi görür: *kara talca sağaldıg* 'kara söğüt gibi sakallı' (Prob. II, 83-422) v.b.

Şor lehçesinde +şeni ve +şen ekleri de 'gibi' çekim edatına teka-bül eden bir vazife görürler: *ayu palazı aday palazı şen (şeni)*

bolğan 'ayı yavrusu köpek yavrusu gibi olmuş'. +ça'dan genişletilmiş +çılap < +ça+la-p şekli de alelâde bir mukayese ekidir: *adayçılap ahtapçazın* 'köpek gibi havlıyorsun' (*Direnkova*, § 28). Kaç lehçesinde *kulu ncılı* 'tay gibi' (<+ça+la-y-u; *Prob. II*, 515-809) v. b.

§ 8. *Zamirlerde* : Eşitlik hali eki +ça'nın türlü zamirlerle kullanılışı en eski metinlerden başlayarak, umumiyetle kalıplaşmağa uğramak sureti ile anlam değişmesi temayülü göstermektedir. Bu itibarla ekin zamirlerdeki eşitlik ve benzerlik münasebeti kurma işi, gerek tarihî metinlerde gerek lehçelerde yalnız şahıs zamirlerine mahsus olmak üzere pek seyrek örnekler veriyor: *Divanü Lügat it-Türk* te *ol meniñçe* 'o benim gibi', *bu anıñça* 'bu onun gibi' (trc. III, 207), trkm. *mençe*, balk. *senica* 'senin gibi' v. b.

§ 9 *İsim fiillerde* : +ça ekinin isim-fiillerle kullanılışı, aşağı yukarı isimlerdeki muvazi bir durum gösterir. Köktürk ve Uygur metinlerinde daha ziyade -taçı ve -r; Karahanlı metinlerinde tek tük -miş; Tarançı, Kazan, Kırgız Abakan lehçelerinde -ğan, Karaçay, Balkar lehçelerinde -han, eski Anadolu türkçesinde seyrek olmak üzere -miş ve iyelik eki almış -dik, trkm. -an geçmiş zaman isim-fiil eklerinden sonra gelir: *olurtukıma ölteçiçe sakınığma türk begler budun egirip... yögeri körti* (*Thomsen*, 122, II E 2), *yaruk ay teñri yaşıyu... yarlıkarça... yarlıkadı* (*U*, 57-7), *özeñniñ bilgeniñçe işiñni kılğın* (*Mater.* III, 127-19); karaç. *siz aythança...*; trkm. *Övezim indü urança boldı* (*Göroğlu*, 251, aş. I) v. b. Türkiye türkçesi için yukarıda bahis konusu ettiğimiz +casına eki -r geniş, -yor şimdiki ve -miş geçmiş zaman isim-fiilleri ve -ecek gelecek zaman isim-fiilinin -miş rivayet eki almış mürekkep şekilleri üzerine de gelerek, farazi mukayese ve benzetme gösterir: *yerlere kapanırcasına selâm ver-, arkadaşlarına darılmışcasına yürü-* v. b.

B. Miktar ve büyüklükte eşitlik :

§§ 11-15. Bu bölümde +ça eki büyüklük ve miktar yâni, nicelik yönünden karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik vazifesi görmektedir.

Ek bu vazifesi ile Uygur, Karahanlı, Harzem, Çağatay ve eski Anadolu metinlerinde, bugünkü Türkmen lehçesinde canlıdır. Yalnız veya üçüncü şah. iyelik eki almış isim tamlaması halindeki kelimelere gelir: *buğday eviniñçe burhan körkindin solatsar* (*Pfahl.* 6-6), KB.-de *tapındı kayırça kıyık kılmadı* 'tapındı kum kadar imtina

etmedi'; *DK. kızılılık degnegümce gelmez maña, trkm. otuz gulça işleriñ v. b.*

Ekin bahis konusu vazifesi, kıpçak grupuna giren türlü lehçelerde, başka ek, edat ve mürekkep edatların da kullanılması sebebi ile tek tük örnekler veriyor: *kir. iyneçe 'iğne kadar' v. b.*

Altay, Teleut, Lebet, Şor lehçeleri ile, Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl, Küerik gibi Abakan lehçelerinde miktar ve büyüklük mukayesesi için bazan başka ekler kullanılırsa da, umumiyetle bu münasebet +ça eki ile ifade edilir: *tōçö 'deve kadar', tōnçö 'çakmak taşı kadar' v. b.*

§ 16-17 *İsim- Fiillerde*: +ça eki miktar ve büyüklükte eşitlik gösterme vazifesi ile Uygur, Karahanlı, Harzem metinlerinde *-miş, -duk, -r, -ğu*, eski Anadolu metinlerinde *-duk*, türkmencede *-duk, -an*, altaycada *-ğan*, karaçaycada *-r* ve *-maz* ekleri ile yapılan müsbet ve menfi isim-fiillerin arkasınca gelir: *küçüm yitmişçe sözleyin (U. III, 71-6); turu ölmegüçe yigil ay kadaş 'ey kardeş ölmeyecek kadar ye' (KB. 477-4770); uğunniñ pilgeniñçe kıçırıp perdim 'aklımın erdiği kadar söyledim' (Prob. I, 119-1); ara bila çıkmazça cuvuk 'aradan çıkmayacak kadar yakın' (Karaç. -Malk. 20-16) v. b.*

Miktarda eşitlik vazifesi gören +ça eki, türlü lehçelerde asli sayı kelimeleri yanında, o sayı kelimesinin ifade ettiği kesin miktarı, belirsizleştirir ve tahminî bir miktar gösterir: *uygur elteber yüzçe erin ilgerü tezip bardı... yüz kadar er ile... (Thomsen, 127, II E 37) taygada bir ayça polğan yazıda bir ay kadar kaldım' (Direnkova, § 26); yak. uonça 'on kadar' (Böhtlingk, § 40) v. b.*

C. İzafî Eşitlik :

§§ 19-21. Ekin Türkiye türkçesi ve başka bazı lehçelerde kullanılan 'göre' çekim edatının kine tekabül eden vazifesidir. Bu vazifesi ile ek geldiği kelimeye nisbet ve izafe edilen bir uygunluk gösterir.

İzafî eşitlik münasebeti kuran +ça eki Köktürk, Uygur Karahanlı ve eski Anadolu türkçelerinde pek canlıdır: *Kökt. eçüm apam törüsünçe yaratmış; bunuñ hilafıncadur (Kelile, 55-7); sāk-u sürin-ü gāgab-u leb meşrebimcedir (Gölpınarlı, Nedim Divanı, s. 270)*. Bu ek adı geçen lehçelerde +da bulunma, +ğa, +ka, +a verme, +dan çıkma hali ekleri ile, +dan sonra, ile, üzerine çekim edatlarının vazifelerini de içine alan bazı kullanılışlar gösteriyor: *iyin kezigçe 'sıra ile' (AY. 104-4 v.b.); getürdigümüz takdirce 'takdirde' (Müyes-siretü 'l-ulûm, s. 72-9) v. b.* Ekin bu vazifesi çağataycada canlılığını

kaybetmiştir. Metinlerde ve gramerlerde yalnız *kiyniçe*, *ardıça* v.b. zarflaşmış olan bir-kaç kelimeye rastlanır. Kıpçak grubunda +ça eki bakımından en işlek olan lehçeler Karayım ve Kazan lehçeleridir: *olalar sanıça* ‘...sayısınca’ (*Kara. Texte*, 175), *kitapça süyleşe* (Âlimcan, TS. 55), v. b.

Türkiye türkçesi ve Türkmen lehçelerinde ekin bahis konusu vazifesi genişleyerek ikiye ayrılmıştır:

1. Yukarıda gördüğümüz uygunluk gösterme vazifesinin devamıdır: *boyunca*, *gönlümce* trkm. *isleglerice* ‘isteklerine göre’ v. b.

2. uygunluktan ziyade mukayeseye yaklaşmış bir durum gösterir: *kızın ismeti kendince kendi iffeti derecesinde idi* ‘kendince = kendine göre, kendi düşüncesine nisbet edilince’ (N. Kemal, *İntibah*), trkm. *biribirinceler* ‘biribirlerine nazaran’ v. b.

+ça ekine zamirlerde izafî eşitlik vazifesi ile de pek seyrek rastlanır: *bu kün munda minçe kimi iş kılayı?* ‘bugün burada kendime göre kimi eş kılayım’ (KB. 648-6550); kaz. *minimçe* ‘bana göre’ (Alimcan, TS. § 95) v. b.

II. MUKAYESE (NİSBET) VAZİFESİ :

Ekin her hangi bir karşılaştırmaya dayanan eşitlik ve benzerliği değil, doğrudan doğruya eklendiği kelimeye nisbet edilen bir mukayese durumunu gösteren bu vazifesi, osmanlı metinlerinde ve bugünkü Türkiye türkçesinde ‘bakımından’ edatına anlamdaş kullanılıştadır: *yaşça büyük*, *bilgice noksan* v. b.

+ça eki meçhul fiilli cümlelerin yalın veya iyelik ekleri almış isim ve zamirlerinden sonra ‘tarafından’ v. b. edatlara tekabül eden vasıta hâli gösterir: *aydınlarımızca yunan ve lâtin dilleri bilinmediklerinden* v. b.

III. SINIRLAMA (LİMİTATİVUS) VAZİFESİ :

§§ 24-26. Ek, verme halinden sonra gelerek mekânda yön ve sınırlama gösterir. Bu kullanılıştta a) yönü tâyin eden verme halinin, b) yönü tahdid eden +ça ekinin vazifeleri olmak üzere iki vazife unsuru birleşmiştir. +ça ekindeki sınırlama fonksiyonu merhale bakımından muahhardır.

Köktürk Karahanlı, Harzem türkçelerinin mevcut metinlerinde +ça ekinin sınırlama vazifesi işlek değildir. Çağataycada ve özbekçede

zaman, mekân v. b. kelimelerde sık sık rastlayabildiğimiz bir canlılık arzeder *âmisidin: dânişmendığaça hiç kaysı türk tili bile tekellüm-kıla almaslar* (Muhak. s. 74). Tarançı lehçesinde +ğaça v.b. şekiller alan ekin durumu çağatay ve özbekçedeki gibidir. Bu lehçelerde yön gösterme nüansının farklı anlam tasavvurları halinde yerleşmesi ile, ek zaman gösteren kelimelerde aşağıdaki anlamları verir:

a) Bir zamana kadar: *keşkeçe, on beş küngeçe* (Ost. Wahrs. 182-26);

b) Müddetle, zaman zarfında: *biri biridin yêtê yılğıçê ayrılıp* (Mater. III, 64-2),

c) -den önce: *yigirmi küñgeçe erge tegmeydû* (Volksk. 14-18, 191) v. b.

+ça eki Türkiye türkçesi, Azerî ve Türkmen yazı dillerinde bu vazifesi ile artık yaşamıyor. Fakat, eke yer yer bazı Anadolu ağızlarında zaman kelimelerine eklenmiş olarak rastlanıyor: *şimdiyece* (Sw.-Tok. 80-15, 19) *şafağaçah* (GD. Mal. 16-4); *ğışacan* (GBAA. Afyon Metinler, 34.-2) v. b.

Kazan ve Kırgız lehçelerinde başka ek ve edatlar yanında sınırlama işi için +ça da kullanılıyor. Ekin bu vazifesi Baraba, Tara, Tobol, Tümen Sibiryâ Türk lehçelerinde de canlıdır: *yigirmi yeşinen utuz yeşineçe* (Prob. IV, 104-2) v. b. Abakan lehçelerinde +ça verme hâli eki almadan da kullanılıyor:

ton çerde tomukça, erig çerde edekçe kire pastı 'don yerde diz kapağına, erimiş yerde eteğine kadar girdi' (Prob. II, 96-286, 287) v. b.

Karayımcada +ça isimler yanında 'önünde' veya 'ismin ifade ettiği bir şey ile' anlamını veren bir ek olarak kullanılıyor: *k'oz'larıç'a alalar mo kim anı* 'o gözleri önünde alınabilir mi?' (Kar. Texte, 36-2) v. b.

II. K I S I M

+ça EKİNİN KALIPLAŞMASI

§ 29. Çekim eki vazifesi gören +ça'nın eklendiği kelime ile bünyeye kaynaşmasından eski anlamından bir az farklı yeni kavramlar teşekkül etmiştir. Bu teşekküllerdeki +ça'da belirli bir vazife ile kelime yapısına katılmış işlek teşkil eki vasfı yoktur. Kalıplaşmış teker teker kelimeler bahis konusudur.

§§ 30-40. Bu tarzda bir kalıplaşma ile meydana gelmiş olan kelimelerden biri, tarihî ve yaşayan bütün doğu türkçesi lehçelerinde, kıpçak grubunda ve küçük bir ses değişmesi ile eski Anadolu türkçesinde rastlanan *barça*'dır. *barça* sıfat olarak kullanılışlarında 'bütün, her' anlamlarında belirsiz miktar sıfatı olur: *barça tınlıg yalnguk* (TT. V. A, 23), *barşa mirat basına cetti* (Prob. III, 119-aş. 6). Abakan lehçelerinde vasıta hali eki ile genişletilmiş olarak *parçan* şekli vardır (Prob. II, 18-595). *barça* kelimesi eski Anadolu metinlerinde *varca* şekline girmiştir: *sultan dahi varca leşkerin cem' idüp...* (TTS. II, K-Z, Ta. Sel.).

barça kelimesi iyelik ve çekim ekleri alarak bir isim gibi kullanılır. Bu takdirde 'hepsi' anlamını veren belirsizlik zamiri yerindedir: ...*barçası zâ'if turur* (Münyet. 76b-3, 4); *barçamız* 'hepimiz' (KW. 51), *kamuğ barçalarğa* (KB. 4-8); *barça-minen* (Prob. V. 10-128) v. b.

barça kelimesi lehçe ve metinlerde çok defa da 'tamamen, büt-bütün, her' anlamlarında miktar zarfı yerindedir: *amtu anı barça ökünür-biz* (TTIV, 6-41); *ulus parçan çıldı* (Prob. II, 5-140, 141) v.b.

Türkiye türkçesindeki ve Anadolu ağızlarındaki *olanca* 'bütün, hepsi' kelimesi de *barça*'ya muadil bir teşekküldür: *olanca milletler, olancasını verdi.* v. b.

Türkiye türkçesindeki *oldukça*, *gittikçe* şekilleri de bugün zarf-fiil özelliklerini ve *ol-*, *git-* fiilleri ile olan anlam bağlarını kaybetmiş kelimelerdir. *oldukça* 'epey, epeyce, anlamlarında bir miktar zarfıdır: *oldukça zor* v. b. *gittikçe* de 'yavaş yavaş' anlamında bir zaman zarfı haline gelmiştir: *çocuğun hastalığı gittikçe artıyordu.* Bu kelimenin eski Anadolu türkçesindeki mukabili olan *vardığınca* şekli de bazı metinlerde kalıplaşmış bir manzara gösteriyor: *vardığınca gâlip oldu aşk aña* (TTS. I, 756, Yus. Zel).

Türkiye türkçesindeki *âilece*, *âilecek*, *köycek*, *sınıfcak* gibi topluluk gösteren kelimeler de kalıplaşmaya uğramışlardır.

Karahanlı, Harzem, Çağatay, eski Anadolu türkçeleri ile âzerice ve çuvaşça'da, *bol*, diğerlerinde daha seyrek olmak üzere iyelik ve izafî eşitlik vazifesi gören +*ça* ekleri almış, *ön*, *art*, *yan*, *dal*, *kiyi*, *kidin*, *soñ* v. b. isme muzaf edatlar halinde kullanılan mekân kelimeleri, aldıkları bu ekler ile kaynaşarak belirli kavramları ifade etmek üzere *öñince*, *ileyince* (*iley*; *ön*, *yan*, *karşı*) *dalınca*, *bilesince*, *arhasınca* v. b. zarfları meydana getirmiştir: *kâfir öñince yürüdüñ mi* (DK:

50-23); *pistin kestipisçe pir kiji ert pargan* 'arkamızdan bir kişi geçiyor' (Direnkova, § 25) v. b.

+ça eki *yol, yazı, sokak* v.b. yer gösteren kelimeler ile de kalıplaşmış yer zarfları meydana getirmiştir: *oşbu düzgün düzdiler yolca gidü* (Yun. 5-1); *küreldey Mergen çazıça, tağça pardı* (Prob. IX, 252-5) v. b.

Eski Anadolu türkçesindeki *yirince* ile, aynı devir ve muahhar metinlerdeki *yerli yerince* 'yerinde, uygun, uygun olarak', Uygur, Karahanlı, Harzem eski Anadolu türkçelerinde sık sık rastlanan *tilinçe*, Köktürk yazıtlarındaki *özinçe* uyg. *yağmurça* 'sık', az. *artıklıkınca* 'ziyadesi ile' v. b. ile, eski Anadolu türkçesindeki *kolca kopuz, boğazca Fatma* gibi terkiplerdeki +ça'lı kelimeler kalıplaşma yolu ile meydana gelmiş şekillerdir.

Zamirlerde Kalıplaşma :

§§ 41-42. +ça eki işaret ve soru zamirleri ile birleşerek de bir takım sıfatlar yapar. Ekin bu gibi zamirler ile yaptığı birleşmelerde bir yapı özelliği aranmaz. Çünkü zamirler umumiyetle kelime yapısı ekleri ile genişletilmezler (bk. AG. § 334).

§§ 43-49. *bu* işaret zamiri ile, miktarda eşitlik gösteren +ça eki birleşmesinden kalıplaşan *bunça, bunca, munça* belirsizlik sıfatının Köktürk, eski Anadolu ve Türkiye türkçeleri ile, türkmencenin bazı ağızlarında ve kısmen karayımcada 'bu kadar, bu kadar çok, bütün' anlamlarındaki belirsiz sıfat olarak kullanılışları pek yaygındır: *bunça budun* (IE4), *bunca şultanluk malı* (Neşri, 197-14); *munça ulu baha* v. b. Bu kelimeler aynı anlamla zarf olarak da kullanılır: *nelük malğa munça köñül bamaķıñ* (Atb. 55-183) v. b.

bunça, munça kelimeleri nadiren de 'böyle' anlamında bir tarz zarfı olarak kullanılır: *adunağunı ölürmeyin tip munça saķınmış kergek* (U III, 4 - 4) v. b.

Tarañçı lehçesinde *munça* sıfatı *bir* belirsizlik sıfatı ile birleşerek *bir munça* 'bir az, bir kısım, bazı' mürekkep belirsiz sıfatını meydana getirir. Bu şekil zarf olarak da vazife görür: *bir munçê altın hem tapıp* (Mater. II, 62-83) v. b.

Uygur, eski Anadolu v. b. metinlerde *bunca* v. b. şekiller +lar çokluk ve çekim ekleri alarak 'bir çokları, bunca kimseler v. b.' anlamları ile alelâde bir isim gibi kullanılır: *buncalar, bir munçalar, buncaları, bir munçesini, munçanı* v. b. Muhtelif yüzyıllar Anadolu

türkçesi metinlerinde +*layın* eki ile genişletilir; 'böyle, bu kadar' anlamlarında sıfat yapar: *buncalayın gazâlar*, uyg. *munçalayu* v. b. Eski Anadolu türkçesinde *şuncalayın* sıfat ve zarfı da vardır: *şuncalayın oğlını kurban ider* (Taberî V, 53b-4). Kırgızcada +*lık* eki almış *munçalık* yine 'bu kadar, bu kadar çok' anlamlarındadır.

bunca, *munça* sıfatları uş işâret zamiri ile birleşerek bazı lehçelerde *uşbunca*, *uşmunça* 'bu kadar, böyle, böylece' mürekkep sıfat ve zarflarını yaparlar. Uygur, Tarançı, Altay, Teleut türkçelerinde *munça* aynı cinsten *ança* belirsizlik sıfatı ile birleşerek *ança munça* 'bir-az' mürekkep sıfat veya zarfını meydana getirir: *men alarga ança munça... ermektep perdim* (Prob. I, 129-4) v. b.

§§ 50, 51. *bu* zamiri gibi *şu* işâret zamiri de, +*ça* eki ile, kalıplaşmış *şunça* (*şunca*) belirsizlik sıfat ve zarfını meydana getirir. Özbek ve Tarançı lehçelerinde daha sıkça rastlanan bu kelime *bunça*, *munça* ve *ança* şekilleri kadar yaygın değildir: *şunça yahttan berin* (Uzb. 2-38), *şunca* Türkiye türkçesi ve türkmencede de kullanılır: *şunca işlerden sonra* v. b. Bu şekil Tarançı ve Özbek lehçelerinde +*lık* teşkil eki ile de genişletilir.

§§ 52-57. *ol* işâret zamiri de +*ça* eki ile *ança* v. b. şekillerde 'o kadar, nice, bütün' anlamlarında belirsiz bir miktar veya sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yapar. Bu sıfatın türk dilindeki kullanılışı hemen eski ve yeni bütün lehçelerde rastlanabilen bir umumilik arzeder: *ança budun kop itdim* (Thomsen, s. 3); *ança bilgenimizni aytalı* (Şeç. 8-37); alt. *ançı* (Wb. I, 242); şor, sag., osm. Kırım türkçelerinde *anca*, çağ. *olca* (Wb. olca²) v. b.

ança v. b. şekiller türk dilinde zarf olarak da pek bol yer alır: alt. *temir terek o n ço küydü* 'demir kavak tamâmen yandı' (Prob. I, 39-331) v. b.

Nâdiren, *ança* üst üste tekrarlanarak *ança ança* şeklinde te'kit edilmiş belirsiz miktar sıfatı yapar.

Yahın yahut ekleşmiş te'kit edatı ile genişletilmiş olan *ança* ve *ançak* kelimeleri, tarihî metinlerde ve lehçelerde bazan 'ancak, yalnız, fakat' kelimelerinin muadili olan ve anlamca sınırlama bildiren bir zarf veya bağlama edatı olarak kullanılır: çağ. *özbekniñ barçası suniñ narı yüzünde anca* 'ancak' işke yarar kişilerindin otuz kişi meni körgeli keldi (Şeç. S. 301); *kaçan ol frişte ol sözni ayttı, ançak*

'aslâ, artık' *kürünmedi* (KW. 37) v. b. Anadolu ağızl. *oğlan sēñ ğa-zancıñ anca pullu parası* (*Balıkesir Halkiyatı*, 81).

Bâzı Anadolu ağızlarında *anca* ve *ancağ* kelimeleri 'henüz, şimdi, şu anda' veya 'ansızın, birden- bire' anlamlarına gelen bir zaman ve tarz zarfı olarak kullanılıyor.

ança, iyelik, çokluk ve başka isim çekimi ekleri alarak bir isim gibi kullanılır. Alt. *onçozi, onçozin, onçosına*, Anad. ağızl. *oncasına* v. b. *oncasına* şekli Anadolu'nun Gaziantep ağızında 'o husûsa gelince' anlamı ile veriliyor: *oncasına bilgili bir adamdır*. Harzem türkçesi mahsullerinden *Anonim Tefsir*'de *ancası, bar* edatı ile birlikte 'fakat' a muadil bir bağlama edatıdır: *aytdılar mü'minler: "beli ancası bar, sizler fitneye kelmiştiñiz"* (*Anon. 74b-5*) v. b.

Altaycada ilgi halli *anınca* 'bu sırada, bu esnada' anlamı ile bir zaman zarfıdır. Trkm. *onınça* 'ondan sonra; bu sırada', uyg. +*ta* bulunma hâli ile *ançata* 'ondan sonra, bunun üzerine' anlamında zarftır. Ayrıca *ançata kin, ançata timin* (*TT I, 86*), hemen, derhal, o anda' şekilleri vardır. *Rabguzî*'de *ançada* 'o sırada, o zaman' şekli görülür. *Anonim Tefsir*'de *ançada, kim* bağlama edatı ile 'vaktâki' anlamında zaman zarfıdır: *ançada kim aydımız: ferıştelerge yükünüñler* (5-48). Baraba *ancada* 'bu sırada, bir az sonra, bir müddet sonra' anlamlarındadır: *ancada bay kıçkırdı* (*Prob. IV, 256-15*) v. b.

ança lehçelerde türlü teşkil ekleri ile de genişletiliyor: uyg. *ança+kıa, ança+kına, ançma* 'o kadar, yine o kadar, bir o kadar' baraba *anca+ma* 'bir çok kır. *ança+lık* 'o kadar, o derece', *ançeyin* 'şöyle, böyle', uyg. *ançulayu* 'bu suretle, öyle, öylece', *ançulayu yme, ançulayu .. kltı* 'öyle... nasıl', *ançağınca* 'bu esnada, bu arada' v. b.

§ 58. Tarançı lehçesinde *ol* zamirinin verme hali olan *aña*'ya +*ğiča* eki getirilerek yapılmış *añağiča* 'o sırada, o esnada' anlamında kalıplaşmış zaman zarfıdır. Bu şekil ilkin 'ona kadar, oraya kadar' sınırlama vazifesi ile kullanılmış olmalıdır. Krş. kaz. *añağınça*, kır. *añağiča* 'ona kadar, o zamana kadar', Çora batır *oğaçca* 'o zaman, o sırada', trkm. *onyânça* <*onğança* 'o sırada'; bazı Anadolu ağızlarında *o zamanaca* 'o sırada, hemen o zaman' (*Siv.-Tok. 80-7, 86-16* v. b.).

§§ 59-60. *ança, bir* belirsizlik sıfatı ile birleşerek, Karahanlı, Harzem türkçeleri ile Codex Cumanicus'ta ve karayımcada *bir ança* 'bir miktar, bir kısım, bazı 'mürekkep belirsizlik sıfatını yapar. Bazı

eski Anadolu metinlerinde *bir ança* yanında *biñ anca* ‘bin onun kadar, bin misli’, *yüz biñ anca* ‘yüz bin onun gibi=yüz bin misli (Yun. 73-219; TTS. I, 25 Kelile); Karayım metinlerinde *iki ança* ‘iki misli’ (*Kar. Texte.* 156) şekillerine rastlanıyor.

Soru Zamirlerinde Kalıplaşma

§§ 61-64. +ça eki soru zamirleri ile de birleşir. Ekin bu zamirler ile birleşmesinden meydana gelen şekiller, ya isimlere ait nitelik ve nicelikleri soru yolu ile tayin eden soru sıfatlarıdır. Yahut da belirsiz sıfatlardır. Bunlar zarf olarak da kullanılır.

ne soru zamirinin +ça eki ile kalıplaşmasından meydana gelen *neçe* bünyesindeki soru nüansını kaybederek ‘ne kadar, nice, hepsi, bütün’ anlamları ile *munça*, *ança* v. b. -ne muadil belirsizlik sıfatı olmuştur. Bu sıfatın kullanılışı Uygur, Karahanlı, Harzem Çağatay türkçelerinde boldur: *neçe tsui ayıg kılıncımız bar bar erser* (TT IV, 14-26), *neçe yir*, *neçe ‘alim* (*Atb.* 56-201) v. b. Özbek metinlerinde bu kelime *nêça/ nêçe*, kary. *nêça* ‘bir az, bir kaç’ anlamlarındadır. Tarançı lehçesinde ‘bir kaç’ belirsizlik sıfatının muadilidir. Bu lehçede vasıta hali eki ile genişletilmiş *neçen* şekli de bol kullanılır: *neçen* ‘bir az’ *nēni birlen* (*volksk.* 34-9). *Ettuhfetü ‘z-zekiyye ve Kitabü ‘l-idrak*’ta *niçe*, *nêça* şekilleri soru sıfatı veya zarfı olarak kullanılıyor (*Kid.* sözl. s. 60, gramer, § 71). *Codex Cumanicus* ’ta *neçe* ‘ne kadar’ (*KW.* 169); *neçe... ança* ‘ne kadar ...o kadar’ mukayese zarfıdır (göst. yer) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde *nice* belirsizlik sıfatı olarak pek boldur: *nice cāhiller* (*R. DK.* 89-20) v. b. *nice nice* ‘pek çok’ şeklinde tekrarlanarak da kullanılır: *bu fenā mülkinde ben nice nice hayrān olam* (*Yun.* 185-1289). *nice* Türkiye türkçesinde ve bazı ses değişimleri ile Anadolu ağızlarında da kullanılır: *nece günler görmüş* (*Gaz.* II, 508); *miñ* sayı kelimesi ile *nece miñ seneler* ‘binlerce sene’ (*DİAT.* 136-5), ‘sonra’ zarfı ile ‘epey sonra, haylı sonra’ anlamındadır (*Gaz.* III, 508) v. b.

§ 65. *neçe* v. b. şekiller isimlerin nitelik ve niceliklerini soru yolu ile tayin eden kullanılışlarında ise, ‘ne kadar? kaç? nasıl?’ kelimelerinin anlamdaşı olan soru sıfatlarını yaparlar. Bu şekiller lehçelerde daha ziyade zarf olarak kullanılır: *yme mini neçük* (<*ne+çe+ök*)

kötürgey? (U IV. 83-16) veya-*n* vasıta halli *neçükin atagalı* (Hts. 19-304). *bol-* ile *neçükin bolsar* ‘nasıl olursa olsun, her hangi bir şekilde’ (U I, 6-2 v. b.); kıyas yolu ile teşekkül eden *neçükleti* <*ne+çe+ök-le-t-i* ‘neden dolayı? nasıl?’ gibi. Bulunma-çıkma hâli almış *neçete* ‘ne zaman, neden sonra’ bir zaman zarfıdır (U. III, 43-619). *kin* zarfı ile birleşmiş olarak: *neçete kin* ‘neden sonra, hayli sonra (AG. § 195, AY. 95, not 4); verme hali ve *tegi* edatı ile *neçeke tegi* ‘ne dereceye kadar’ (AG. § 195, M. I, 16-16). Fakat başka bazı uygur metinlerinde *neçeke tegi* ‘ne zamana kadar, ne kadar’ anlamlarında zarftır (TME. 13-16).

Karahanlı türkçesinde *neçe* ‘niçin, neden’ anlamında soru zarfıdır: *toğıglı neçe toğıdı ölgü için* (KB. 138-1212); *Anonim Tefsir*’de *nice niçük, neçük* ‘nasıl? şekilleri vardır: *yığaç yaprağı niçük titrese anıñ kibi titreşkeyler* (124 a-10 v. b.). *Codex Cumanicus*’ta *neçik* yardımcı cümlelerde bir bağlantı edatı gibi ‘nasıl ki,... gibi’ kullanılmıştır: *yazuklı kişi kim tiler kensi yazuhın aytma, neçik teñri tiler* (125-7); *neçik... alay* ‘nasılsa... öyle’ (125-35). Yardımcı cümlelerde fiil veya *kim* bağlama edatı ile ‘vaktâki,... -ınca’ anlamında zaman zarfı yerindedir (KW. s. 169-171). Karayım lehçesinde *Codex Cumanicus*’taki kullanılışından pek farklı değildir (Kar. Texte, 134-25): *n’çik k’ord’um anı* ‘onu gördüğüm zaman’ v. b. Karayımca da bir de zaman zarfı olarak kullanılan *ñeg’iñçe, ñeg’iñça ñeg’iñcek* ‘bir zamandan önce,... -dıkça, yeniden, tekrar’ şekilleri vardır. (WB. III, Kar. T., Wb. III, 627; Kar. Texte, 237). Kazan ve Türkmen lehçelerinde *niçik* ‘nasıl?’ yaygındır (*Bálint*, 147, MSN. 11-11; *Göroğlu*, 248-aş. 2 v. b.). Kaz. *elle niçik* ‘tuhaf bir şekilde, garip bir şekilde’ anlamlarındadır: *anıñ süylegen tavışı üy içinde elle niçik bulıp işitile* (*Tönle*, 26-3) v. b. Baraba lehçesinde soru sıfatı olarak *nice* yerlermiş gibidir (*Prob. IV*, 248-9 v. b.). Zarf olarak ise *nincik, niçik, nince* şekilleri hâkimdir: *ot nince küyze miniñ küedim inedi* (*Prob. IV*, 28-15; 81-25; 156-24) v. b.

Eski Anadolu türkçesinde sık rastlanan *nice* ekseriya zarf olarak kullanılır: *nice ola dürefşân* (KBD. 4-II). Bu kullanılış müteakıp asırlarda da görülüyor. Anad. ağızlarında: *namaz neçerketdi?* (*DIAT*. 36-13,) v. b.

Eski Anadolu metinlerindeki 3. şah. iyelik eki ile genişletilmiş *nicesi* şekli de *nice*’ye muâdil bir tarz zarfıdır: *nicesi sabr ide*

(KBD. 159-4) v. b. Anadolu ağızlarında tek tük *necesin* ‘nasıl?’ şekli kullanılır: *necesin koyam gidem kalasın yana yana* (DİAT. Kaçar, 102-aş. 2). v. b.

Âzeri lehçesinde nicelik gösteren sıfat ve zarf ile nitelik gösteren sıfat ve zarflar şeklen birbirinden ayrılmıştır. *nèce* ‘nasıl?’, *nèce* ‘kaç ne kadar?’ (K. Foy, MSOS VI, 172) anlamlarındadır. Gagavuzcada tarz zarfı olarak *nicel* < *nice ol* vardır: *yok nicel gitsinner ileri* (Prob. X. 66-23) v. b.

nice v. b. şekiller nâdiren o halleri ile yahut yardımcı fiil, bağlama edatı v. b. kelimeler ile birleşerek ‘ne kadar, her ne kadar’ anlamlarında birer tarz zarfı veya bağlama edatı olarak kullanılır: *neçe barmasa* (KB. 138-1210), *neçe bolsa* (Rabguzî), *neçe kim* (Nevaî, *Mahbubü'l-kulüb*) *her niçe* gibi. B â b ü r’de *niçük kim* ‘nitekim’ anlamında bağlama edatıdır (Babn. 4a-5). Özb. *nuçuki*, *nuçuk ki*, *nuçuk kim* ‘çünkü’; muhtelif yüzyıllar Anadolu metinlerinde *nice kim* ‘nasıl ki’ aynı şekilde bağlama edatı vazifesi görür (TTS. I, 528, Şeh. Ş.) v. b.

neçe v. b. sıfatlar lehçelerde nâdiren +*lar* çokluk bildirme ve verme hali ekleri ile genişletilip isim gibi kullanılır: *niceler*, *nicelerin*, *necüksiz*, *necüktir* v. b.

§§ 66-68. *neçe* v. b. kelimeler Karahanlı, Harzem eski Anadolu metinleri ile, Kazan, Kırgız lehçelerinde -*ma* te’kit eki alarak da sıfat veya zarf olarak kullanılır: *niceme kutluğ erenler* (Nech. YK. 40-12); *niçeme milyon* ‘milyonlarca’ (Yulduzlarga Taba, 38-12); *niceme aş kiltirdi* (Prob. IV. 87-8) v. b.

neçe v. b. sıfatlar ‘bir’ belirsizlik sıfatı ile birleşerek bir-kaç, bazı, bir kısım’ anlamlarını veren mürekkep belirsizlik sıfatlarını yaparlar. Bunlar Oğuz Kağan destanından itibaren Çağ., Özb., Tar., eski Anadolu, Az., Kırım, Kaz., Karayım ve Baraba türkçesi metinlerinde görülüyor: *bir neçe künlerdin soñ* (OK. 18-154), *bir neçen haberber* (Prob. VI, 6-III) v. b.

§§ 69-72. *kança*, *kançı* ve *kanca* kelimeleri de, +*ça* ekindeki kalıplaşma ile meydana gelmiş şekillerdir. Bunlar lehçe ve tarihî metinlerde yine belirsizlik yahut soru sıfatı olarak kullanılırlar.

Altay, Teleut lehçelerinde *kança*, *kançı*., Sagay, Koybal, Kaç, Tara, Tobol, Tümen lehçelerinde *kanca* ‘nice, bir çok, bütün’ anlamlarında belirsizlik sıfatıdır: *yerdñ üstünde kanca alıptñ artık poldı* (Prob. I, 84-53); *kançı el, yon, ulus çıgıp keldi* (ayn. esr. 39-314);

kanca su keskende kanca tağ aşkanda (Prob. II, 82-384) v. b. Tarançı lehçesinde vasıta hâli almış *kançan* 'bir çok, bütün' de vardır: *kançan sözlerni* (Prob. VI, 9-18). *kança* sayı kelimeleri yanında gösterilen sayıyı belirsizleştirir: *on kança kün* 'on günden fazla'.

Uygur, Özbek, Tarançı, Kırgız, Altay, Teleut lehçelerinde *kança* v. b. 'kaç? ne kadar?' anlamlarında zarf olarak da kullanılır: *sen kança yaştıziñ* (Prob. I, 137-17) v. b. Bu şekil tarançı lehçesinde aynı zamanda 'hangi?' soru sıfatının muadilidir: *kança yerge* (Prob. VI, 24-23) v. b.

Uygur, Karahanlı, Harzem türkçelerinde, eski Anadolu türkçesi ve Kitabü'l-idrak'ta *kança* v. b., 'nereye?' mekân zarfının anlamdaşı olarak da görülür: *kança bardıñ ay oğul* (Div. trc. I, 74-17); *kanca varursen* (Yun. 70-13) v. b.

Eski Anadolu metinlerinde bu zarf *-ru* yön gösterme eki ile de genişletilir: *kanca ru bak-* (Yun. 164-1125); *oğlan kanca ru gitdi ola dedi* (TTS. I, 409, DK). Bunun bâzı eserlerde verme hali eki almış *kanca ru ya* şekli de vardır (TTS. I, 409) v. b.

Bâzı doğu Anadolu ağızlarında azerî etkisi ile *hancarı* şekline giren bu kelime 'nasıl?' anlamında bir tarz zarfı haline gelmiştir: *bu devriş hancarı oldu ki içeri geldi* (DİAT 21-2) Uranha lehçesinde aynı anlam ile *kanca p<kança itip* 'nasıl?' kelimesi vardır: *cañğıs oğluñnu kanca p çirben?* (Prob. IX, 12-5) v. b.

Kırgız, Özbek lehçelerinde *+lık* eki almış *kançalık* 'kaç?, ne kadar?' *kança*'ya muadil bir soru sıfatıdır (KS. 397, Uzb. 217).

kanca sıfatı da ara sıra iyelik, çokluk ve bazı çekim ekleri alır: *kancazın, kanca ları, kanca zına, kanca ğa* v. b.

Özbek, tarançı, kırgız lehçelerinde *kança*, *bir* belirsizlik sıfatı ile *bir kança* 'bir kısım, bir miktar, bir kaç' mürekkep belirsizlik sıfatını yapar (Özb. Gr. § 269, Baskakov, 201, Uzb. 17-49) v. b.

III. K İ S İ M

TEŞKİL EKİ OLARAK KULLANILAN +ça

§ 73. +ça ekinin inkişafında görülen üçüncü merhale bünyesindeki eşitlik ve mukayese vasıflarının çekim eklerine mahsus olan geçici ilgiler kurmaktan çıkarak, yeni teşkiller meydana getirecek bir yapı eki özelliği kazanmasıdır. Böylece ek artık belirli bir anlama

delâlet etmek üzere, belirli şartları hâiz kelimelere eklenebilmekte, küçültme v. b. isim ve sıfatları teşkil etmektedir.

Küçültme teşkilleri yapan *+ça* eki türkçede daha çok sıfatlara gelir. Bununla beraber Çağ. Özb. Tar., Kır., Osm., Az., Kıpçak ve Trkm. lehçelerinde isimlerden küçültme isimleri teşkil eden *+ça* ekleri de görülüyor: özb. *kızça* 'küçük çocuk' (Özb. Gr. § 30); kır. *tanaça* 'küçük dana' (KS. 706); kom. *süñülçe* 'küçüksüngü' (KW.); osm. *yağmurça* 'geyik yavrusu' (Wb. III, 56) v. b. Türkçede farsçadan geçme bir küçültme *+ça*'sı da bulunduğundan, türkçedeki isimlerden küçültme isimleri teşkil eden *+ça* ekinin, farsçadan geçme *+ça* eki ile karışması ihtimali vardır. Aradaki münâsebetlerin tesbiti ise, malzemenin durumuna göre imkân dâhilinde değildir.

Küçültme isimleri yapan *+çak* ekinin de kesin olarak *<+ça+ok*'tan çıktığının tayini şimdilik güçtür. Şüphesiz *+çak* v. b. eklerin bir kısmı *<+ça+ok* kaynaşmasından teşekkül etmiştir. Bazı *+çak* ekleri de ses değişmesi ile *+çık* v. b. şekillere girmiştir. Bir kısım *+ça* ekleri ise *+çık* v. b. eklerden gelmiş olabilir. Bu itibarla *+ça* ve *+çak* ekleri ile yapılan küçültmeli teşkiller konusunda yukarıda işaret edilen noktaları da dikkatten uzaklaştırmamak gerekir.

§ 74-75. *+ça* eki sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan başka kelimelere gelerek, kısmî bir benzerliğin ifadesi olan küçültme sıfatlarını yapar: Kökt. *azça* (Thomsen, Tc. 13), uyg. *meñiligçe* 'sevinçli, sevinçlice' (U. III, 34 511 v. b.) trkm. *yazıklıca* 'günahlı, günahlıca' v. b.

Bu sıfatlar bazan aynı anlam ile bildirici ve zarf olarak da kullanılır: *dahıca bar* 'bir az daha var' (Wb. III, 1615, osm.), *çalaça bişti* 'azıcık pişti' (KİD. 26) v. b.

Bu ek ile, tayin sıfatı olarak kullanılan bazı sayı adlarından da, küçültme sıfatları teşkil edilir: trkm. *birce* 'biricik' (Hakverdiyof, 34-15 *Kemine*, 65-6), *ikiçesi* 'yalnız ikisi' v. b.

+ça eki isimlerden *+lı* eki ile yapılmış sıfatlara gelerek yeniden sıfat ve zarflar teşkil eder: *türlice* 'türlü türlü' (Şayan Fehim, 15-2); *karalucamen kızuñ nesine gerek ozan* (DK. 37-aş. 2) v. b.

+ça eki eş anlamlı kelimelerde de aynı şekilde sıfat ve zarflar yapar: osm. *alaca bulaca*, *ağça*, *pağça*, çağ. *boyça boyça* 'boy boy' (LÇ. 87, PdC. 179) v. b.

§§ 76-77. Uyg. Özb., Tar., eski Anad., Türkiye türkçesi, Az., Trkm., Kazk. Kır., Kaz. lehçe ve metinlerinde sıfatlardan ve zarflardan vurgusuz +ça eki ile özel anlamda zaman ve tarz zarfları yapılır: uyg. *aşnuça* 'önce', osm. *evvelce, önce, erce, erceden*, az. *ğabaḥca, dirice* 'diri, diri', (Kâb. 20 a-6), trkm. *ğışgaça hikaya edip*; tar. *yoşrukçê, yaşurunçe*, 'gizlice', *öñgöçö* 'ayrıca' v. b.

Lehçelerde +ça eki ile +lar çokluk eki almış zaman kelimelerinden de zarflar teşkil edilir: *günlerce, yüzlerce, karaç. cüzleça* v. b.

Eski Anadolu metinlerinde ve Türkiye türkçesinde +ça'lı zarflar +çık eki ile genişletilerek, daha kuvvetli anlamda tarz zarfları yapılır.: *yavaşcacık yakıncacık* v. b.

§§ 78-80. Türkiye türkçesinde +ça eki ile yapılan küçültme sıfatlarına +na <+ğına te'kit eki ile genişletilmiş olarak da rastlanır: *güz elcene bir kız, uyuşukçana bir arkadaş* gibi. +cana ekli kelimeler mübalağa fonksiyonunu haiz tarz zarfları olarak da kullanılır. Bu takdirde vurgu +cana' dan önceki hece üzerindedir: *ça'bıkçana geldim* (GBAA. metin 6-1) v. b.

Bazı Orta ve doğu Anadolu ağızlarında vurgusuz +ça eki, +man mübalağa eki ile genişletilerek de te'kidi tarz zarfları yapılır: *ölecemen durir* (DİAT. 183-5) v. b.

+ça eki osmanlıcada -ası ile yapılan isim-fiiller yanına gelerek beddua tabirleri yapar: *kör olasıca, yaşı kara gelesice*. v. b. Bazan iyi dilek ifadelerinde de göze çarpıyor: *bahçeye giresice, gülleri deresice* v. b.

§§ 81. +ça ekinin millet, kavim ve halk adlarından dil bildiren isimler teşkili, yaşayan ve tarihî bütün lehçe ve metinlere şâmil bir tezahürdür *tatça, yerlikçe* 'yerli dil' az. *türkicen* v. b.

Kazancada +ça ile yapılmış dil isimlerinden +la ile fiiller teşkil edilir: *tatarçala-* v. b.

§ 82. Bâzi tavsif sıfatları ile renk ifade eden sıfatlarda +ça ekinin küçültme fonksiyonu kaybolmuştur: kaz. *tamança* 'tamam' (Bâlînt, 26), kır. *kence* 'son, küçük' (Wb. I, 151), *ağça koyun* (TTS. I, 63) v. b.

Küçültme +ça'sı bazan da sevgi ifadesi için kullanılıyor:

ey cân içinde sevgülücem... gülzâr yüzlücem, gülgün yanaklıcam v. b. (Ahmedi Dai Divanı, 8-139).

§§ 83-93 Küçültme ekindeki anlam zayıflaması vâkiasının daha ilerlemiş olanını +ça'lı küçültme sıfatları ile teşkil edilen sıfat tamlaması halindeki isimlerde görmekteyiz. Bunları: A) Türlü yemek, kuş v. b., B) köy, dağ v. b. yer adları, C) şahıs adları teşkilleri olmak üzere üçe ayırabiliriz.

A) Kazk. *cirenşe at* 'kızıl at' (*Prob. III*, 86-5); *sarışa-tamuz* 'eylül ayı' (WB. IV, 325); *tüglüce donbak* 'kestane' (*Evliya Çelebi*, II, 175).

B) Sıfat tamlaması halinde yer adları: *Karaca-tağ* (*Neşri*, 61-aş.4); *Sarıca-hisar* (*Aşk. Pş.* 25-8); Anadolu ağızlarında: *Ağca-köy çukurca alan*, *Karaca-Ahmet-Sultan* v. b.

Eski Anadolu ve Türkiye türkçelerinde +ça'lı küçültme sıfatları kalıplaşarak, yalnız başlarına da dağ, köy v. b. yer adları meydana getirirler: *Yeñice*, (Bursa civarı), *Batırca* (Peypazarı) v. b.

+ça'lı yer adları bazan +lar çokluk eki alır: *Ağcalar* (*Gaz. I*, 1128), *Emirceler* (Antalya) v. b.

+lı ile yapılmış sıfatlara gelmiş küçültme ekinde kalıplaşan yer adları da vardır: *Karluca* (*Neşri*, 243-2), *Kanlıca* (İstanbul'da bir semt) v. b.

Bazan da yer adı +ça'dan sonra nisbet sıfatları yapan +lı eki alır: *Kabacalı* (Konya-Hadımköy), *Kırçalı* (Balıkesir-Edremit) gibi.

Bulğurca (İzmir), *Gözce* (*İçel-Anamur*) gibi isimlerden +ça ile teşkil edilmiş yer adları da vardır.

C) Eski Anadolu türkçesinde *Boğazca Fatma* (DK. 42-7), *Kısırca Yenge* (ayn. esr. 28-10, 14), *Kutluca Ağa* (*Uruç*), *Börklüce Mustafa* v.b.

Seyrek olarak, çok kere belirli renk adlarından yapılmış olan küçültme sıfatları yalnız başlarına da şahıs adları olarak kullanılır: *Karaca* (*Prob. IV*, 262), kır. *Karaça* (*Prob. V*, 17-368), eski Anadolu trkç. *Kutluca* 'II. Murat'ın kumandanlarından biri' (*Neşri*, 234-aş.6) v. b.

§ 94 Vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan renk adlarından +ça eki ile yapılan küçültme sıfatları, ekteki fonksiyon zayıflamasından sonra, 'kendisinde o sıfatın ifade ettiği vasfı taşıyan' anlamda yeni cins isimleri meydana getirirler. Bu teşekkül hemen bütün tarihî metinlerde ve lehçelerde görülebilen oldukça umumî bir tezahürdür: tar. kızılçê (*Baskakov*, 123 v. b.), kır. *kızılça* (KS. 471) ve *kızılşa* (*Le Coq, Baeslerarchiv*, VI, 3-127) 'pancar', çağ, *kızılça*

‘kızamığa benzer bir cilt hastalığı’ (*Wb.* II, 877), kır. *kızılça* ‘su çiçeği hastalığı’ (*KS.* 471), çağ. ve eski Anadolu türkçesinde *kızılca* ‘allık, düzgün’ (*TTS.* I, 466), *Wb.* II, 877) v. b.

Tahsis İsimleri

§ 95. Çağ., osm., az., kır., kaz. gibi bazı lehçe ve metinlerde ‘bir şey için, bir şeye mahsus’ anlamlarında isimler yapılır. Çok kere, +*lık* tahsis ekinin yerini tutan bu +*ça*, izafî eşitlik vazifesindeki ekin, ‘göre = bir şey için, bir şeye mahsus’ anlamları ile kalıplaşıp, teşkil nüansı kazanması ile meydana gelmiştir. Bunlar türlü âlet, giyim eşyası, yiyecek, hayvan adları v. b. gösteren teşkillerdir: PdC., *Wb.* çağ., osm., *bilekçe*, *bilekce* ‘kelepçe, fiçı çemberi’, Kİd. *killikçe* ‘yastık örtüsü < *kir+lik+çe*; DD. Muğla *artça* ‘dügünden sonra iki tarafın biribirine verdikleri ziyâfet’ *Wb.* osm. *gölce* ‘su baldıranı’, DD. Konya *gökçe* ‘azrail’, Ana. Adıyaman *satıca* ‘alış veriş için kurulan pazar’ v. b.

+*ça* eki ile yapılan tahsis isimlerinin, bazı Anadolu ağızlarında +*lık* eki ile genişletilmiş şekillerine rastlanır: DD. Isparta, Gümüşane *ayakçalık* ‘tırpan ile ekin biçerken ayak üzerine konan ot demeti’, Ana. *şirincelik* ‘bayram ve düğünlerde geline gönderilen tatlı hediyeler’ v. b. Aynı vazifeyi gören iki ekin böyle üst üste getirilmiş olması keyfiyeti, bu teşkillerdeki +*ça* ekinde, tahsis nüansının artık kaybolmuş olduğuna delâlet ediyor.

§ 97. -*ma*, -*me* ekleri ile fiilden teşkil edilen hareket isimlerinden de, +*ça* eki ile, ‘bir fiilin ifade ettiği faaliyeti yapmağa mahsus, bir faaliyet vasıtası ve sureti ile’ anlamlarında tahsis isimleri yapılır: osm. *çakmaca* ‘madenî paralar ile oynanan kumar’, *koşmaca*, *dürtmece* ‘bir çöp ile çekirdeği dürtülüp çıkarılarak kurutulan kaysı’, *oymaca* ‘frenği’ v. b.

+çak Eki İle Yapılan Teşkiller

§ 98-99. Alt., Tel., Tüm., Tob., Küer., Şor gibi Altay sahası lehçeleri ile, Uyg., Çağ., Özb., Tar., Trkm. ve Osm. türkçelerinde +*çak* < +*ça+ok* v. b. ekler ile de isimlerden küçültme isimleri yapılır: alt. *ülçak oğulçak* ‘erkek çocuk’ (*Prob.* I, 10-aş. 5), tümen., tobol. *yılançak*

'yılan yavrusu' küçük yılan' (Wb. III, 483), sag. *kemirçek* 'kıkırdak' (PdÇ., Lç.) v. b.

+çak eki lehçe ve metinlerde müşahhas küçültme isimleri yapmayarak, +cık, +gina v. b. küçültme eklerine muadil küçültmelerde, sevgi ve acıma ifadelerinde kullanılır: uyg. *koohçak* 'kolcuk, kolcağız' (U. III, 64-13). III kary. *balaçeh* 'çocukcağız, yavrucuk' (Kar. Texte, 152), tel. *tülküçek* (Wb. III) v. b.

Oğuz, türkmen v. b. bazı lehçelerde +çak eki genişletilmiş +cağ +az ek yığılmasını meydana getirmiştir.

§ 100. Eski Anadolu, osm. çağ., tar., kır., tel. v. b. metin ve lehçelerde vasıflandırma sıfatlarından ve sıfat olarak kullanılan kelimelerden, +çak eki ile yapılmış küçültme sıfatları da vardır: Bunların bir kısmında ekin küçültme vazifesi kaybolmuştur: uyg. *teğimligçek* 'lâyık' (TTIII 10-72 v. b), eski Anad., osm., trkm. *yalıncaç* 'çıplak', tel. *tattıcaç* 'tatlıca' (Wb. III, 909) v. b.

§ 101. +çak eki eski Anadolu türkçesi ile az. v. b. lehçelerde, sıfatlardan yahut zarflardan te'kit edici yeni tarz veya zaman zarfları yapar: *arkuncaç* 'yavaşça, hafifçe' (Kelîle, 13a), *diñsüzcek* 'sesizce, yavaşcacık' (Kelîle, 87-22), *tañlacak* 'sabah erkenden, tan vaktinde' (SN. § 137), *temirçek* (DD. III) v. b.

§ 102. Muhtelif lehçelerde +çak, +çan ekleri ile giyim eşyası kelimelerinden 'yalnız o eşyayı hâvi olarak' veya 'o eşya üzerinde olmaksızın' anlamlarında sıfat ve zarf olarak kullanılan teşkiller yapılır: *göñlekçek* 'üzerinde yalnız gömlek olduğu halde' (Yahya Div. 275-8), kır. *çapançan* 'elbisesiz, yalnız gömlek ile' (Wb. III, 1918) v. b.

§ 103 *Îlâve*: Alt., tel. leh., şor v. b. lehçelerde +çak +çan v. b. ekler ile, a) isimlerden b) fiilden yapılan isimlerden, c) isim veya fiil grupuna da sokulabilecek kelimelerden 'bir şeye düşkünlüğü, bir alışkanlığı 'gösteren mübalâğa sıfatları yapılmıştır: kaz. *küñilçek* 'gönül açıcı' (Bálint, 67), kır. *oyçon* 'düşünceli' (KS. 603), kaz. *aldauçan* 'yalancı' (Wb. I, 414), çağ. *erincek* 'tembel' (Lç.), alt. tel. *kırışçan* 'kavgacı' (Wb. II, 745) v. b.

Bizce, +çak, +çan, +çañ v. b. ekler, moğulca ile ortak bir fiil yapma+ça'sından gelmiş olsalar bile, türkçenin kendi bünyesi içinde ilk yapı unsurları ile bağlarını kaybettirecek müstakil bir gelişme tâkip etmişlerdir. Belki de şekil benzerliğinden dolayı, fonksiyonca +ak

te'kit edatı, +n vasıta hali eki ile genişletilmiş olan ve türkçe +ça'dan gelen +çak, +çañ v. b. ekler ile karışmışlardır.

§§ 105. Uyg., Çağ., Osm., Trkm., Kır., Karaç., Kaz., Leb., Şor, Alt., Tel., Kumd. lehçeleri ile Kitabü'l-idrâk gibi bâzı eserlerde isimlerden +çak eki ile yapılmış tahsis isimlerine rastlanır. Bunlar da +ça eki ile yapılanlar gibi âlet, giyim, süs eşyası v. b. kelimelerdir: *Ana*. II, Urfa *demirçek* 'parmaklık' karaç. *boyunçak* 'gerdanlık, kolye' (*Karatschw.* 123), Muhtelif Anadolu ağızlarında *elcek* 'eldiven, çıkırığı çeviren kol v. b., karaç. *bağımçak* 'hekim' (*Karatschw.* 90) v. b.

* *
* *

I. Şimdiye kadar yapılan açıklamaların gösterdiği üzere, hal eki olan +ça tarihî metinlerde ve şivelerde eşitlik, mukayese ve sınırlama gösterme gibi, bir kaç vazifeyi üzerinde toplamış bulunuyor. Bunlar arasında eşitlik vazifesi, eki vasıflandıran başheca özellik olarak kendini gösteriyor. +ça ekinin isimler ve isim hükümünde olan isim-fiiller yanında eşitlik vazifesi ile kullanılması, eski metinlerde yaşayan lehçelere nazaran, umumiyetle daha işlektir. Fakat, yerlerinde gösterildiği gibi, türlü eşitlik vazifeleri bahis konusu edildiğinde, bu hüküm az çok değişir. +ça ekinin zamirlerde eşitlik ve benzerlik münasebeti kurma işi, gerek tarihî metinlerde, gerek lehçelerde, yalnız şahıs ve işaret zamirlerine mahsus olmak üzere pek nâdir örnekler veriyor (§§ 15-21). Bu ek zamirler yanında, umumiyetle en eski metinlerden itibaren anlam değişmesine uğrayarak, kalıplaşma temâyülü göstermektedir.

Ekin çekim vazifeleri ile kullanılışı türk dilinde daimilik vasfı göstermez. Her hangi bir ek bâzan bir çok vazife alabildiği gibi, aynı vazife bir çok ekler tarafından da görülebilir. Bu durum +ça eki için de bahis konusudur. Bu ekin ifade ettiği anlam, aynı anlamın ifadesi için kullanılan diğer ek ve edatlar ile de ifade edilebilir. Bunları eski metinlerin tarihî seyrine göre sıralamak mümkün olduğu gibi, ayrı zümrelerce bunlardan herhangi birinin tercihi veya üslûp mü-lâhazaları ile hudutlandırılması mümkündür. Meselâ, eski metinlerde +ça eki yanında, vasıfta eşitlik göstermek üzere, *teg* çekim edatının da yer aldığı bilinmektedir. Karahanlı ve Harzem sahası metinlerinden itibaren de, eşitlik, mukayese ve sınırlama vazifeleri için, türlü ek, çekim edatı ve ifade şekilleri kullanılmaya başlamıştır. Hele lehçelerde +ça'ya muvazî veya onun bazı vazifelerinin yerini almış

olarak *kibi (gibi)*, *+day (+dey, +dī, +dī v. b.)*, *tüslü, şikilli, kük, yalı, yaraşa, oşkop, köre (göre), boyunça v. b.* daha çeşitli, ek, çekim edatları veya tabirlerin hâkim olduğu görülüyor. İzafî eşitlik vazifesi gören *+ça* eki eski metinlerde, *+de* bulunma, *+ge* verme, *+den* çıkma halleri ile, *üzerine, -den sonra, ile v. b.* çekim ek ve edatlarının vazifelerini içine alan kullanılışlar gösterdiği halde (§ 19), daha muahhar metinlerde bunlar başka şekiller ile ifade edilmeğe başlanmıştır. Bunun gibi, vasıfta eşitlik vazifesi gören *+ça* eki Türkiye türkçesinde yalnız bir hareket tarzı bildiren mücerret ifadelerde kalmıştır (§ 4, *insanca davranış v. b.*). Müşahhas münasebetler için *gibi* edatı yerleşmiştir.

2) *+ça* hal eki, bazı kullanılışlarında zayıflamış ve aynı vazifeyi gören başka bir ek veya edat ile birleşmiştir: uyg. *bulutçulayu, çağ. yüzçe çağlık, kaç. kuluncılı* (§ 28) gibi. Bu gibi ek yığılmalarının bazısında, meselâ zaman zarfı olarak kullanılan *kelginçe* (gelinceye kadar) kelimesi var iken, *kelginçeye tegi* gibi bir ikinci şeklin meydana gelmesinde, ilk şeklin başka bir anlam ile inkişaf etmiş olmasının da (*kelginçe*= gelince, geldikten sonra v. b.) te'siri olabilir.

3) *+ça* ekindeki ilk vazifenin mukayese mi yoksa eşitlik mi olduğu mes'elesinin tesbiti, Altay dilleri çerçevesindeki ortak araştırmalara ve ekin menşei mes'elesinin haline bağlı ise de, türkçe metinlerde tarihî seyir bakımından, bunun ilk merhalesini eşitlik vazifesi teşkil ediyor. Eski metinlerde *+ça* ekindeki mukayesenin daima benzerlik ve uygunluk şeklinde tecellisi umumîdir. Ekin benzerlik ve eşitliğe bağlı olmayan mukayese vazifesi ile kullanılması ise, ancak yaşayan bazı şivelerde, osmanlıca ve türkmencede görülüyor (§ 23).

Ekin sınırlama vazifesinin teşekkülü bizce merhale bakımından muahhardır. *+ça*'dan önceye eklenen verme halinin, aynı mefhumu ifade etmek üzere birlikte kullanılan edat ve ek ile edatın biribirinin yerine geçmesi sureti ile meydana gelmiş olması muhtemeldir; *altun yışka tegi*= *altun yişkaça* (§ 24) gibi.

4) *+ça* ekinin kalıplaşma bakımından arzettiği durum da oldukça ilgi çekicidir. Kalıplaşmaların ilkin zamirlerde ve oldukça eski bir devirde başlamış olduğu tahmin edilebilir. Çünkü isimlerde ve isim hükmünde olan diğer kelimelerde ekin çekim vazifesinin en canlı olduğu metinler bile (meselâ Köktürk, Uygur, Karahanlı metinleri),

zamirler bakımından bir istisnâ teşkil ediyor. Kalıplaşmalarda eki vazifesi bakımından zayıflatan başlıca âmil, türlü kullanılışlardan ileri gelen anlam kaymalarıdır. Sonra, zamirlerin, bazı istisnaları olmakla beraber, umûmiyetle kelime teşkili ekleri ile genişletilmek itiyadında olmamaları da (§ 41 ve AG. 334), kalıplaşma âmilleri arasında gösterilebilir.

5) Üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de, hal eki olan +ça ile yapı eki olan +ça arasındaki ilgi mes'elesidir. Gerçekten kelimeler gibi ekler de, bazan anlamlarına ve gördükleri vazifelerin verdiği imkânlarla göre, uzun devirleri içine alan kıyas ve anlam gelişmesi yolları ile bir gruptan ötekine geçebiliyor. Yerlerinde yapılan izahlar ve örnekleri, bu iki grup arasında bir bağın mevcut olduğunu çok kere açık olarak göstermektedir. Burada aydınlatılması gereken diğer bir husus da, çekim ve yapı özellikleri gösteren +ça ekleri arasındaki geçişin yönü mes'elesidir. Yani +ça eki, ilkin bir çekim unsuru olarak mı telâkki edilmelidir, yoksa bir yapı unsuru olarak mı? Çekim eklerinden yapı eklerine geçiş tasavvur edilebileceği gibi, bunun aksi de düşünülebilir.

Her ne kadar çekim ekinden yapı ekine geçiş tarzında kesin bir iddiada bulunmak tereddütlü olursa da, ekin mevcut türk dili metinlerindeki gelişmesi ve bu gelişmedeki türlü merhalelerin tayini, çekim ekinden yapı ekine geçişi normal telâkki ettirecek bir durum arz ediyor. Böyle bir geçiş yönü tâkip edilince, aradaki mantikî anlam bağı kurulabildiği halde, aksinin tasavvurunda metinler bu imkânı vermiyor. Bu geçişin tesbitinde, türlü kalıplaşmalarda göze çarpan anlam kaymaları da ip ucu olarak kullanılabilir. Kanaatımızca, teşkiller yapan +ça eki de, çekim eki halindeki ça'nın yalnız münferit kelimelerde değil, belirli şartları taşıyan her kelimeye gelebilecek tarzda kalıplaşması yolu ile meydana gelmiştir. Bu geçişlerin yönü de:

- 1) Vasıfta eşitlik > küçültme eki +ça,
- 2) İzafî eşitlik > tahsis isimleri yapan +ça eki,
- 3) Sınırlama vazifesi > zarf-fiiller teşkil eden +ça eki, olarak tesbit edilebilir. Bir de, mahiyet farkı gösteren bu ekler arasındaki geçişler zaman bakımından değil, gördükleri vazifeler bakımından birbirlerinin sebep ve neticesidirler.

Ancak, §§ 73 ve 103'te izah edilmeğe çalışıldığı gibi, teşkiller yapan +ça eki konusunda bir kaç benzer ekin zamanla karışmış olması ihtimâlini de gözden uzak tutmamak lâzımdır.

KISALTMALAR

- AG.* Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*, 2. verbesserte Auflage, Leipzig, 1950.
- Ana. I.* Koşay, H. Z.- Işıtman, İ. *Çağatayca dilden Derlemeler*, İstanbul, 1932.
- Ana. II.* Koşay, H. Z.- Aydın, O., *Çağatayca dilden Derlemeler II*, Ankara TDK. yayımı, 1932.
- Anon.* *Anonim Tefsir*, Leningrad Asya Müzesi, "Cod. Mus. As. 332 co-Walidow, 1914, nr. 2475" remzi ile kayıtlıdır (fotokopi TDK.)
- Āşık. Pş.* Giese F., *Die Altosmanische Chronik des Āşıqpaşazāde* Leipzig, 1929.
- Atb.* Arat R. R., Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki *ATEBETÜ'L-HAKAYIK*, İstanbul, 1951, TDK. yayımı.
- AY.* Çagatay, S., *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ank. Üniv. DTCE. yayınları, nr. 46, Ankara, 1945.
- Babn.* Beveridge, A. S., *The Bábar-Náma* (faks. E. J. W. Gibb, Memorial Series, London, 1905.
- Bálint.* Balint, Gabor, *Kazánu Tatár Szövegek és Fordítás*, Budapest, 1875, Akademia Könyvkiado Hivatalaban.
- Baskakov.* Baskakov, N. A.- Nasilov, V. M., *Uygursko-Russkiy Slovar*, Moskva, 1939.
- Böhtlingk.* Böhtlingk, O., *Über die Sprache der Jakuten*, St. Petersburg, 1851.
- Çagatay, Karaç.* Çagatay, S., *Karaçayca Birkaç Metin*, Ank. Üniv. DTCE. Derg. IX, S. 3, ss. 277-300.
- DD.* *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, I-IV, TDK. 1939-1951.
- Deny.* Deny, J., *Grammaire de la langue Turque*, Paris, 1918, Türkçe trc. Elöve, Ali Ulvi, *Türk Dili Grameri* (Osmanlı Lehçesi), İstanbul, Maarif Vek. yayımı, 1941.

- DK. Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut*, İstanbul, Çağaloğlu Arkadaş basım., 1938.
- Direnkova. Direnkova, N. P., *Grammatika Şorskogo Yazıka*, Moskva-Leningrad, 1941.
- DİAT. Caferoğlu, A., *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, 1942, TDK. yayımı.
- Gaz. I. Aksoy, O. A., *Gaziantep Ağzı, I* (gramer: fonetik morfoloji, sintaks: başka diller ve ağızlarla ilgiler, halk ağzından parçalar) İstanbul, TDK. 1945; *II*. (deyimler, meşhur sözler, atasözleri, dualar, beddualar); *III*. Sözlük ve kullanılmayan kelimeler, İstanbul, TDK. 1946.
- GBAA. Korkmaz, Z., *Güney-Batı Anadolu Ağzları, Ses Bilgisi* (Fonetik) Ank. Üniv. DTCF. yayımı, 114. Türk Dili ve Edebiyatı Serisi, II, TTK. basım. 1956.
- GD. Caferoğlu, A., *Güney-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul, TDK. 1945.
- Göroglı. Ata Govşut-Sakalli, M., *Göroglı, Türkmen Halk Eposu*, Aşgabat 1941.
- Hakverdiyof. Hakverdiyof, A., *Hikâyeler*, Azerî, Neşri, Baki, 1931.
- Hts. Gabain, A. von., *Briefe der uigurischen Hüen-Tsang Biographie*. SBAW. 1938.
- Kâb. Mercimek Ahmed, *Kâbusnâme Tercümesi*, Ankara Maarif (Genel) Ktb. yazma nr. 303.
- Karaç.-Malk. Karça, R.-Koşay. H. Z., *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*, Ankara, DTCF. yayını, 1954.
- Karatschw. Pröhle, W., *Karatschaisches Wörterverzeichnis*, Ksz. X (1909), 83-150.
- Kar. Texte. Kowalski, T., *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, W. Krakowie, 1929.
- KB. Arat, R. R., *Kutadgu Bilig*, İstanbul, 1947, TDK. yayımı.
- KBD. Kadı Burhaneddin, *Kadı Burhaneddin Divanı* (tıpkıbasım), İstanbul, TDK. 1944.

- Kelile.* Kul Mes'ud, *Kelile vü Dimme Tercemesi* (Umur b. Mehmed. b. Aydın'ın emri ile çevrilmiştir), Süleymaniye, Lâleli Ktb. TY. 1897.
- 2) Zajaczkowski, A., *Studja nad, jezykiem staroosmanskim, I. Kalila i Dimna*, Karakowie, 1934.
- Kİd.* Caferoğlu, A. (Abû Hayyan) *Kitab al-İdrak li Lisan al-Atrak* İstanbul, Evkaf mtb. 1931.
- KKM.* Ramstedt, G. J., *Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen* MSFOu. XIX, Helsingfors, 1903.
- KS.* Yudahin, K. K. (çeviren: Taymas, A. B.), *Kırgız Sözlüğü, I*, Ankara, TDK. 1945; *II*, İstanbul, TDK. 1948.
- KW.* Grönbech, K., *Komanisches Wörterbuch, türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen, Einar Munksgaard, 1942.
- LÇ.* Buharî, Ş. Süleyman, *Lûgat-ı Çağatay ve Türki-i Osmanî*, İstanbul, Mihran mtb. 1298.
- M.* Le Coq, A. von, *Türkische Manichaica aus Chotscho, I, II, III*.
- Mahbub.* Nevâi, Ali Şir, *Mahbûbü'l-Kulüb*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289.
- Mater.* Jarring, G., *Materials to the Knowledge of Eastern Türki*, I-IV, Lunds, Universitets Arskrift, Lund, 1946-51.
- Muhak.* Nevâi, Ali Şir, *Muhakemetü'l-Lügatayn*, Veled Çelebi neşri, İstanbul, 1315.
- Münyet.* *Münyetü 'l-guzât*, Topkapı Sarayı, Ahmed-i Salis Kitapları, br. 3468.
- Nehc.* Mehmed b. Husrev al-Harezmi, *Fazailü 'l-mucizat Nehcü'l-ferâdis*, İstanbul, Süleymâniye, Yeni Câmi Ktb. TY. nr. 879.
- Neşrî.* Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi*. Yayımlayanlar: Unat, F. R. Köymen, M. A. Ankara, TTK. 1939.
- OK.* Bang, W. -Arat, G. R. R. (Rahmeti), *Oğuz Kağan destanı*, İstanbul, 1946.

- Ost. Wahrs.* Arat, R. R. (Rachmati), *Ein Osttürkisches Wahrsagebuch*, Le Muséon XLII, S. 177-191.
- Özb. Gr.* Gabain, A. von, *Özbekische Grammatik*, Leipzig-Wien, Otto Harrassowitz, 1945.
- PdC.* Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turc-Oriental*, Paris, 1870.
- Pfahl.* Müller, F. W. K., *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden*, ABAW. Berlin, 1915.
- Prob.* Radloff, W., *Proben der Volksliteratur der nördlichen türkischen Stämme*, I-X, St. Petersburg, 1866-1904.
- R. DK.* Rossi, E., *Il "Kitâb-ı Dede Qorqut"* Città del Vaticano, 1952.
- Sw.-Tok.* Caferoğlu, A., *Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Toplamalar*, İstanbul, TDK. 1944.
- SN.* Banguoğlu, T., *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau, 1938.
- Şayan Fehim.* Zarif Beşirî, *Şayan Fehim*, Kazan, 1910.
- Şec.* Desmaisons, le Baron, *Abû'l-gazi Bahadır Han, Şecere-i Türk*, St. Petersburg, Akademia İmparatoria basmahanesinde tabedilmiştir, 1877, ve *Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghazi Behadour Khan* (St. Petersburg, Impri-merie de l'académie Impériale des sciences, 1874.
- Thomsen.* Thomsen, V., *İnscriptions de l'Orkhon*, MSFOu, V.
- Thomsen. Tc.* Thomsen, V., *Turcica*, MSFOu. XXXVII, Hel-singfors, 1916.
- TME.* Köseraif, F., *Türkçe Mani Elyazıları* (Manichaica I). İstanbul, TDK. 1936.
- TS.* Alimecan İbrahim, *Tatarca Sarf*, Tokyo, Mat-baa-i İslâmiye, 1935.
- TT.* Bang, W.—Gabain, A. von, *Türkische Turfan Texte*, I-VI, SBAW. 1929-1934.
- TTS.* *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, İstanbul, TDK. I, 1943; II, 1945; III, Ankara, 1954.

- Tünle.* Lâtif Mustafa (Şulkin.), *Tünle*, Kazan, 1910.
- U.* Müller, F. W. K., *Uigurica*, I-IV, SBAW. 1908-1931.
- Uruç.* Babinger, F., *Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, Hannover 1925.
- Uzb.* Jarring, G., *Uzbek Texts from Afghan Turkestan*, Lunds Universitets Arskrift, Lund-Leipzig, 1935.
- Volksk.* Menges, K., *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan*, Berlin, SBAW. 1933.
- Wb.* Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialekte*, I-IV, St. Petersburg, 1893 - 1911.